NATUUR: Alles of Niets?

HOE JONGEREN MET VERSCHILLENDE PERSPECTIEVEN ONDERZOEKEN WAT NODIG IS VOOR EEN VERBINDEND GESPREK OVER NATUUR

Fotograaf: Peter de Klerk - Must and Stum

Fotograaf: Rianne Wijnen - Studio Contenido

NATUUR: ALLES of NIETS?

HOE JONGEREN MET VERSCHILLENDE PERSPECTIEVEN ONDERZOEKEN WAT NODIG IS VOOR EEN VERBINDEND GESPREK OVER NATUUR

groer pact
jongeren
platform

De Dapperstraat
J.C. Bloem, 1946

Natuur is voor tevredenen of legen.
En dan: wat is natuur nog in dit land?
Een stukje bos, ter grootte van een krant.
Een heuvel met wat villaatjes ertegen.

Geef mij de grauwe, stedelijke wegen,
De in kaden vastgeklonken waterkant,
De wolken, nooit zo schoon dan als ze, omrand
Door zolderramen, langs de lucht bewegen.

Alles is veel voor wie niet veel verwacht.
Het leven houdt zijn wonderen verborgen
Tot het ze, opeens, toont in hun hoge staat.

Dit heb ik bij mijzelve overdacht,
Verregend, op een miezerige morgen,
Domweg gelukkig, in de Dapperstraat.

Tachtig jaar na dit gedicht waagde een nieuwe generatie zich aan dezelfde vraag: wat is natuur nog, in een land waar inmiddels achttien miljoen mensen dezelfde delta delen? Voor het Groenpact Jongerenplatform ging dat gesprek uiteindelijk niet alleen over natuur, maar over onze bereidheid om te blijven luisteren wanneer het schuurt: over het cultiveren van onze innerlijke tuin, het voortdurende, geduldige werk van openstaan voor een werkelijkheid die niet de jouwe is.

Inhoudsopgave

	Voorwoord	**6**
1	**De aanleiding: Waarom een gesprek over natuur?**	**9**
2	**De Reis**	**11**
	Wat er in de boekjes gebeurde	11
	De natuurdagen	13
3	**Wat ontdekten we?**	**16**
	3.1 Geen gedeelde definitie van natuur	16
	3.2 Verschillende manieren van spreken over natuur	17
	3.3 Afhankelijkheid, positie en handelingsruimte	18
4	**Wat betekent dit?**	**20**
	Wereldbeelden en het afdrijven van het midden	20
	Ruimte om te reflecteren	21
	Waarom de taal van praktijk botst met de taal van beleid	22
	De kernboodschap	22
5	**Wat dit van ons vraagt**	**24**
	Het beest in de bek kijken	24
	Wat betekent dit voor een nieuw gesprek?	25
6	**Van inzicht naar ontwerp**	**26**
7	**Wat kun jij doen?**	**28**
8	**Hoe hebben we dit onderzocht?**	**30**
	Nawoord	**34**
	Over het Groenpact Jongerenplatform	**36**
	Colofon	**38**

Voorwoord

Drie jaar geleden lukte het deze zes jongerenorganisaties nog niet om echt samen te werken. In het debat over landbouw, klimaat en voedsel stonden ze regelmatig tegenover elkaar in plaats van naast elkaar.

Dat is veranderd. In projecten als *Tussen Stad en Stal* leerden deze jongeren zich te verdiepen in de mens achter de organisatie. Ze leerden luisteren naar elkaars motivatie en daar begrip voor te hebben, ook zonder het met elkaar eens te worden.

Met dit project zetten zij een volgende stap. Want de vraag hoe we met verschil omgaan, is actueler dan ooit. Boerenprotesten, klimaatmarsen en discussies over stikstof en natuur laten zien hoe snel maatschappelijke vraagstukken tegenover elkaar komen te staan. Achter die discussies zitten niet alleen verschillende meningen, maar ook verschillende belangen, ervaringen en werkelijkheden.

Juist daarom kozen de jongeren voor natuur. Een onderwerp dat iedereen raakt, maar voor iedereen iets anders kan betekenen. Voor de één gaat natuur over verwondering en bescherming, voor de ander ook over grond, werk, inkomen en dagelijkse verantwoordelijkheid.

Niet de vraag wie heeft gelijk? stond centraal, maar: **wat gebeurt er als mensen die vanuit verschillende werkelijkheden naar hetzelfde vraagstuk kijken, proberen het gesprek anders te voeren?**

Kunnen we blijven luisteren wanneer het schuurt? Begrijpen waar de ander vandaan komt zonder het eens te hoeven worden? En van daaruit toch verder komen?

Dit boek neemt je mee in die zoektocht: van de ervaringen van de jongeren en de gesprekken tijdens de natuurdagen tot de inzichten die daaruit ontstonden en hun vertaling naar een concreet ontwerp.

Malou van der Burgt, coördinator Groenpact Jongerenplatform;
Vincent van Dalen, programmamanager Groenpact Jongerenplatform;
Maria Geuze, transitie- en interactieontwerper

Natuur is het onderwerp.
Maar de vraag eronder is groter:

Hoe blijven we met elkaar in gesprek wanneer onze perspectieven, belangen en werkelijkheden verschillen?

HOOFDSTUK 1

De aanleiding: Waarom een gesprek over natuur?

Het Groenpact Jongerenplatform brengt zes jongerenorganisaties samen die werken aan een gezond, eerlijk en duurzaam voedsel- en landbouwsysteem. Ze vertegenwoordigen verschillende achtergronden en belangen, maar delen de ambitie om samen te werken aan maatschappelijke vraagstukken.

De afgelopen jaren heeft het platform geïnvesteerd in het opbouwen van onderling vertrouwen. In projecten als Tussen Stad en Stal ontdekten de jongeren wat het vraagt om samen te werken als je niet vanzelfsprekend hetzelfde denkt: nieuwsgierig zijn naar elkaars leefwereld, luisteren en verschillen niet direct proberen op te lossen.

Vanuit die basis wilden zij een volgende stap zetten. De keuze viel op natuur. Niet omdat daar nog te weinig over wordt gesproken. Integendeel. Juist omdat het gesprek over natuur vaak terugvalt in dezelfde standpunten en tegenstellingen, wilden de jongeren onderzoeken of het ook anders kan.

De centrale vraag werd:

Hoe kunnen jongeren met verschillende achtergronden en perspectieven een verbindend gesprek over natuur voeren?

Daarbij was het voor de jongeren belangrijk dat de manier van werken aansloot bij wat Tussen Stad en Stal had opgeleverd: geen debat, maar een proces waarin ruimte is om elkaars leefwereld te leren kennen voordat er standpunten worden ingenomen. Vanuit die wens is samen met transitie- en interactieontwerper Maria Geuze een ontwerpend onderzoek vormgegeven. Ze onderzochten eerst hun eigen relatie met natuur en gingen vervolgens tijdens twee natuurdagen met elkaar en met verschillende experts in gesprek. Niet om samen tot één definitie van natuur te komen, maar om te ontdekken waar verschillen vandaan komen, waar het gesprek vastloopt en wat kan helpen om het weer te openen.

Dit boek volgt die zoektocht. Eerst laten we zien wat er tijdens het onderzoek gebeurde. Daarna staan de belangrijkste inzichten centraal: wat ontdekten de jongeren, wat betekent dat voor het gesprek over natuur en wat vraagt dat van ons? Tot slot laten we zien hoe die inzichten zijn vertaald naar de natuurhoroscoop en wat je daar zelf mee kunt doen.

HOOFDSTUK 2

De Reis

> "Het uitzoomen van je dagelijks leven, en bewust weer kunnen verwonderen over de natuur."

(antwoord van een deelnemer op de vraag wat hem het meest verraste in zijn boekje)

Voordat de jongeren elkaar voor het eerst ontmoetten rond het thema natuur, kregen ze een boekje mee naar huis. Geen vragenlijst, geen enquête, maar meer iets tussen een dagboek en een knutselboekje in. Stiften, een schaartje, lijm, losse vellen met plaatjes om uit te knippen en op te plakken, kaartjes met emoties om te kiezen. Precies het soort materiaal waarmee je als kind een doe-boek voor de vakantie zou vullen.

Dat was bewust. De speelse vorm maakte het makkelijk om te beginnen, terwijl de vragen gaandeweg steeds persoonlijker werden. Wat is je eerste herinnering aan natuur? Hoe is je relatie met natuur veranderd? Wat hoor je in je omgeving over dit onderwerp? En wie kijkt daar heel anders naar dan jij?

Wat er in de boekjes gebeurde

De opdrachten begonnen luchtig: woorden omcirkelen, plaatjes ordenen, een emotiekaartje kiezen dat paste bij hoe je op dat moment tegen het project aankeek. Sommigen kozen nieuwsgierig, anderen benieuwd, weer anderen bedachtzaam, of gewoon: nog niet zo zeker. Van daaruit werd het geleidelijk persoonlijker. Wat is jouw eerste natuurherinnering? Hoe is je relatie met natuur veranderd over de jaren? Wat hoor of lees je in jouw omgeving over dit onderwerp, en van wie eigenlijk? Welke groep, welke bubbel, kijkt er heel anders tegenaan dan jij? En waar zit dan precies de grens tussen die twee werelden?

Het idee achter deze opbouw is simpel maar effectief: je begint boven water, met wat zichtbaar en makkelijk is, en werkt langzaam naar wat eronder ligt. Onder de oppervlakte, onder de ijsberg. Tegen het einde van het boekje waren de jongeren zich vaak niet meer bewust van hoe ver ze al gekomen waren.

Dat was te zien aan hoe hun emoties verschoven tussen begin en eind van het boekje. Iemand die begon met angst, eindigde met bewondering. Een ander begon tevreden en eindigde met bewondering. Weer een ander bewoog van blij naar verlangen, een emotie die iets openzet, in plaats van iets afsluit.

Niet elke verschuiving was licht. Eén deelnemer begon het boekje tevreden, en eindigde het met verdriet: verdriet om iets van eigen trots dat ergens onderweg, in de bredere crisis rond dit onderwerp, verloren was gegaan.

Dag 2

Wat is jouw eerste gevoel en beeld bij het 'woord' natuur?

Omcirkel de woorden die voor jou erbij passen of vul aan:

Verantwoordelijkheid
Eenzaamheid
Wild
Vrijheid
Afstand
Woede
Rust
Zorg
Buiten
Ingewikkeld
Frustrerend
Liefde
Verdriet
Schoonheid
Afstand
Onnodig
Samen
Verwondering
Rommel
Kracht
Remmend
Wederkerig
Nostalgie
Ongrijpbaar
Spiritueel
Bescherming
Essentieel
Verlies
Leven
Balans
Onbereikbaar

Plak hier een beeld (knip de beelden uit of voeg zelf toe. Knipvellen op de volgende pagina).

Wat trok je aan in dit beeld?

De schoonheid en de uitstraling van rust

Een pagina uit het voorbereidende boekje, dag 2: omcirkelde woorden en verzamelde beelden bij het thema natuur.

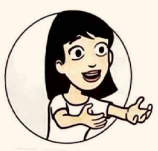
Dag 4

Reflectie (je mag korte zinnen of woorden gebruiken)

1. Wat heeft je het meeste verrast? dat ik de natuur waardeer ~~en~~ en er voor ben maar er verder niet veel over praat in mijn dagelijks leven.

2. Heb je iets geleerd over jezelf? dat ik de natuur soms voor lief neem. ~~en~~ en mijzelf niet altijd zie als ~~een~~ kunnen bijdragen een actieve ~~speler~~ rol van een actieve rol in natuur (problemen).

Plak emotie
Verlangen

Zie knipvel

3. Hoe kijk je nu aan tegen dit project?

Waarom heb je voor deze emotie gekozen?
verlangen en verheugen om meer over natuur te praten en leren en hoe ik een actieve rol kan spelen voor natuur.

Een pagina uit het voorbereidende boekje, dag 4: de afsluitende reflectie.

Dat liet zien dat de boekjes deden wat ze moesten doen: op een laagdrempelige manier snel de diepte in gaan. Wie dat proces al had doorlopen, begon de natuurdagen niet meer bij het oppervlakkige. Vaak half onbewust hadden deze jongeren dan al over hun eigen relatie met natuur nagedacht, en dat veranderde meteen hun startpunt in het gesprek dat volgde: ze konden sneller vanuit die diepere laag handelen en luisteren, in plaats van dat gesprek pas ter plekke te moeten opbouwen. Dat maakte het startpunt van het gesprek dat volgde heel anders en veelbelovender, dan wanneer iedereen bij nul had moeten beginnen.

De natuurdagen

Met die boekjes als voorbereiding kwamen de vertegenwoordigers van het platform, aangevuld met genodigden uit hun achterban, samen voor twee intensieve natuurdagen. Op beide dagen deelden sprekers met uiteenlopende achtergronden, bewust zo divers mogelijk gekozen, vanuit hun eigen praktijk en overtuiging hun kijk op natuur: hun hoop, hun zorgen, hun eigen relatie ermee. Dat verbreedde het gesprek voordat het weer werd toegespitst.

Naast het luisteren waren er werkateliers: bewust ontworpen werkvormen om dieper het gesprek in te komen dan woorden alleen toelaten. Een plek innemen in de ruimte op basis van ingetapete lijnen op de vloer. Kaartjes schrijven en ophangen aan de muur. Woorden en beelden herschikken, erover in gesprek gaan, weer verschuiven. Dat soort oefeningen dwingt je om een positie in te nemen, letterlijk, met je lichaam, voordat je die in woorden hoeft te vangen.

Een ervaren moderator bewaakte tijdens beide dagen de sfeer in de groep: veilig, gelijkwaardig, zonder oordeel. Precies die aandacht maakte ruimte voor het ongemak dat de oefeningen zelf soms opriepen.

Niet iedereen vond die open manier van onderzoeken comfortabel:

> **“Ik vind het toch wel moeilijk als ik nog steeds niet weet waar dit nou op uit gaat komen.”**

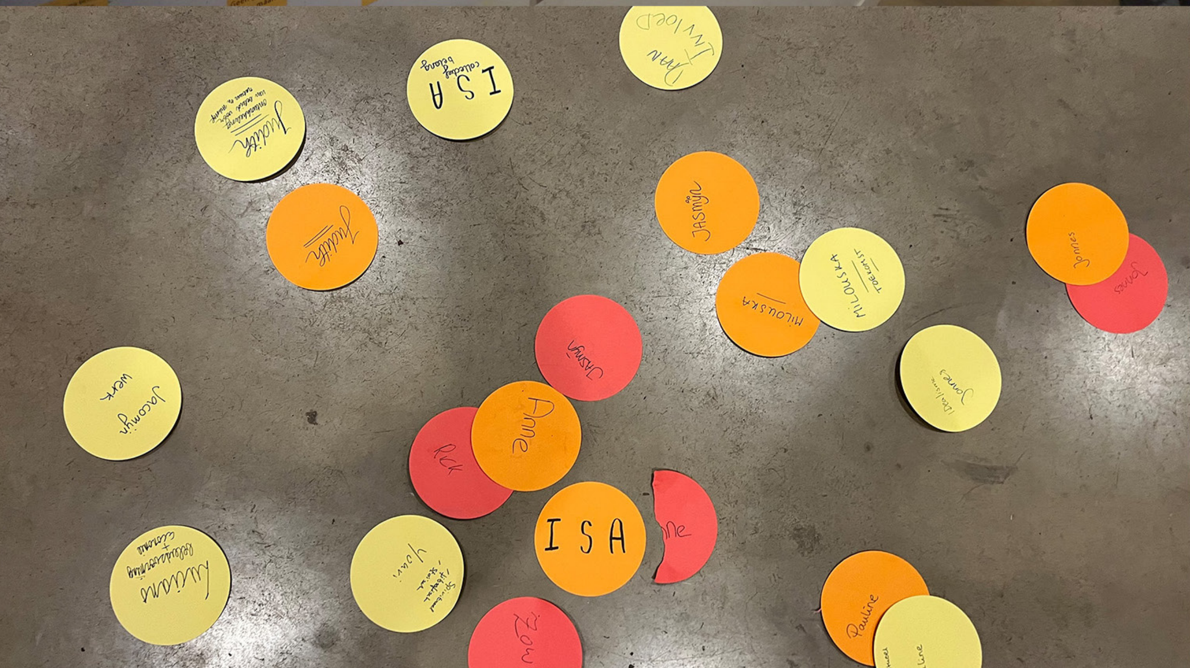
Juist dat niet-weten hoorde bij het proces. In plaats van meteen naar een oplossing toe te werken, kregen verschillende ervaringen en perspectieven eerst de ruimte.

De gesprekken, boekjes, observaties en aantekeningen vormden vervolgens het materiaal voor de analyse. Daarin werd gezocht naar patronen die steeds opnieuw terugkeerden.

Die patronen vormen de basis voor de drie inzichten in het volgende hoofdstuk.

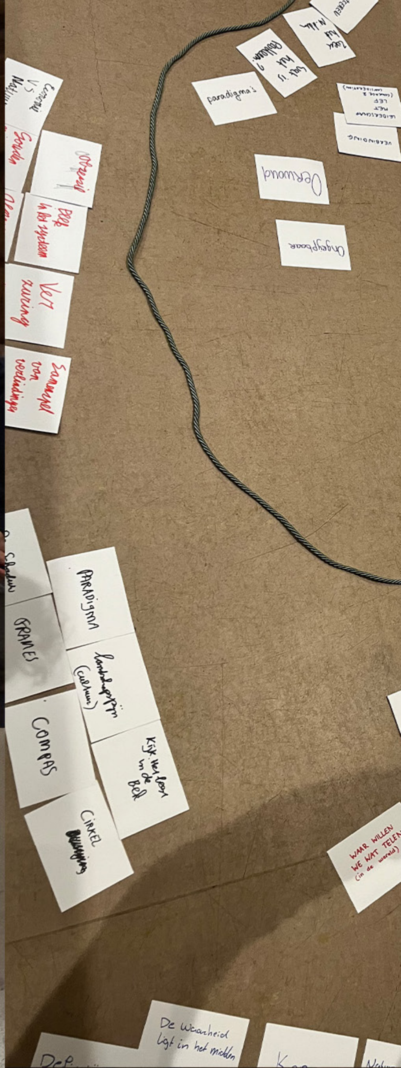
Beleid
Emotie
Natuur vs. cultuur
Natuurbeelden
Ethiek
Verantwoordelijkheid
Spiegel
Schimmel
Balans
Verwondering
Essentieel
"Awesome"
Wij zijn natuur
Herinnering
Bodemleven

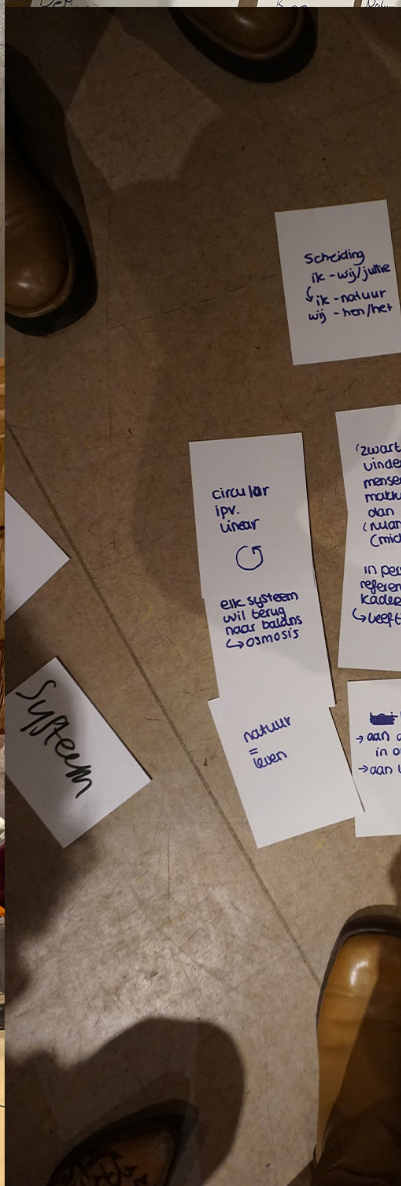
ISA
Jasmijn
Milouska
Jasmijn
Anne
ISA
Pauline
Zowie

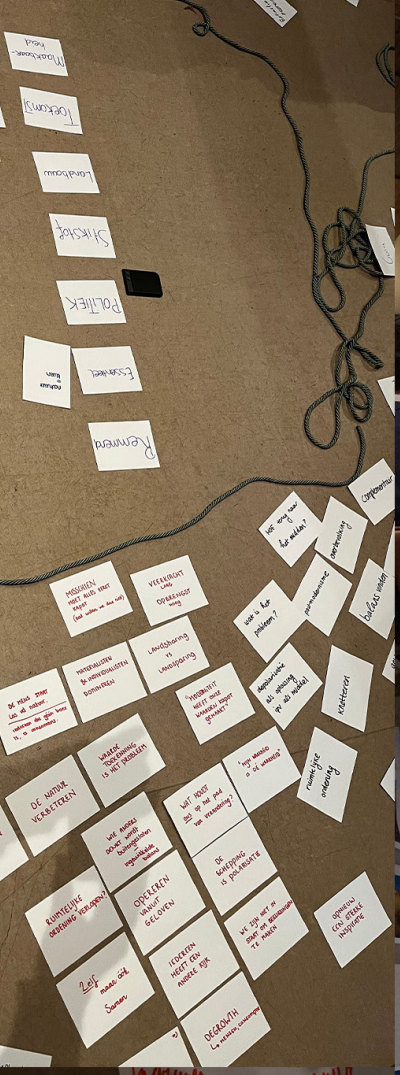
Wel natuur:
Oerwoud
Innerlijk kompas
Leven / dood
Voedsel
Spiegel
Schimmel
Agrarische natuur
Verwondering
Schoonheid
Beleving v. grootsheid
"Awesome"
Wij zijn natuur
Eigen nietigheid
Herinnering
Balans
Verantwoordelijkheid

paradigma's
Paradigma
Frames
Compas
Kijk het beest in de bek
De waarheid ligt in het midden

Scheiding
ik - wij/jullie
ik - natuur
wij - hen/het
circular ipv. linear
elk systeem wil terug naar balans
osmosis
natuur = leven
Systeem

Sfeerbeelden van een van de werkateliers tijdens de natuurdagen, met woorden en beelden verzameld op de muur.

HOOFDSTUK 3

Wat ontdekten we?

> "Je kunt het niet over natuur hebben zonder te zeggen vanuit welk kader."

(uitspraak van een deelnemer tijdens het werkatelier)

Uit de gesprekken en de analyse kwamen drie patronen steeds opnieuw naar voren. Mensen bleken verschillende betekenissen aan natuur te geven, vanuit verschillende 'talen' over natuur te spreken en vanuit heel verschillende posities tot natuur te staan.

Samen laten deze inzichten zien waarom gesprekken over natuur soms vastlopen, maar ook waar ruimte ontstaat voor een ander gesprek.

3.1 Geen gedeelde definitie van natuur

Tijdens een van de werkateliers ontstond een klein, informeel debat rond een simpele vraag: wat is natuur, en wat niet? Eén deelnemer deed een voorstel: "Niks is geen natuur, weg met die spanning, weg met geen natuur, alles is natuur." Een ander bracht meteen een tegenvoorstel in: alles is natuur, behalve de politiek. Waarop een derde de onderliggende paradox blootlegde: als wij mensen natuur zijn, waarom zou onze rommel dan geen natuur zijn?

Dat korte gesprek vat de eerste, en misschien wel belangrijkste, ontdekking van dit onderzoek samen. Iedereen gebruikt hetzelfde woord, maar bedoelt er iets anders mee.

Op emotioneel niveau bleken mensen elkaar vaak verrassend goed te begrijpen. Natuur als iets groots, iets verbindends, iets waar de mens onderdeel van is. Maar zodra het gesprek concreter werd, over beleid, landbouw of verantwoordelijkheid, liepen de perspectieven uiteen. Zoals een van de deelnemers het verwoordde: "Als we over de emotionele natuur praten, zijn we het allemaal met elkaar eens, maar zodra het over de praktijk gaat, heb ik het weer gedaan."

Het bleek ook uit te maken vanuit welke invalshoek iemand de vraag beantwoordde. "Ik denk vanuit een filosofisch punt is inderdaad alles natuur," zei een deelnemer, "maar vanuit een politiek punt is het niet handig om alles natuur te noemen." Een ander bracht het terug tot de vraag zelf: "Als je mij vraagt wat natuur is, dan zou ik in eerste instantie de vraag stellen: vraag je dat in een politieke context? Of vraag je dat vanuit wat ik vind als mens?"

De poging om natuur scherp te definiëren, leidde dus niet automatisch tot meer helderheid. Hoe concreter de gesprekken werden, hoe sneller deelnemers terechtkwamen in nuance, uitzonderingen en detail discussies. Misschien hoeft een nieuw gesprek daarom niet te beginnen bij een gedeelde definitie van natuur, maar bij de vraag wat natuur voor de ander betekent.

3.2 Verschillende manieren van spreken over natuur

Naast verschillende definities bleken deelnemers ook vanuit verschillende "talen" over natuur te spreken. Deze talen bestaan niet los van elkaar, maar lopen voortdurend door elkaar heen: één persoon kan natuur tegelijk emotioneel beleven, er praktisch afhankelijk van zijn, én er beleidsmatig naar kijken. Juist tussen die talen ontstonden regelmatig misverstanden, niet omdat mensen elkaar tegenwerkten, maar omdat ze vanuit verschillende werkelijkheden spraken zonder zich daarvan bewust te zijn.

Natuur als beleving

In deze laag werd natuur vaak omschreven als iets verbindends, rustgevends, of groters dan de mens zelf. Deelnemers spraken over verwondering, eenheidservaringen, jeugdherinneringen, stilte, schoonheid, of het gevoel onderdeel te zijn van iets groters. Juist in deze laag ontstond de meeste herkenning tussen deelnemers: hier ging het minder over discussie, en meer over betekenis en gevoel.

Natuur als praktijk

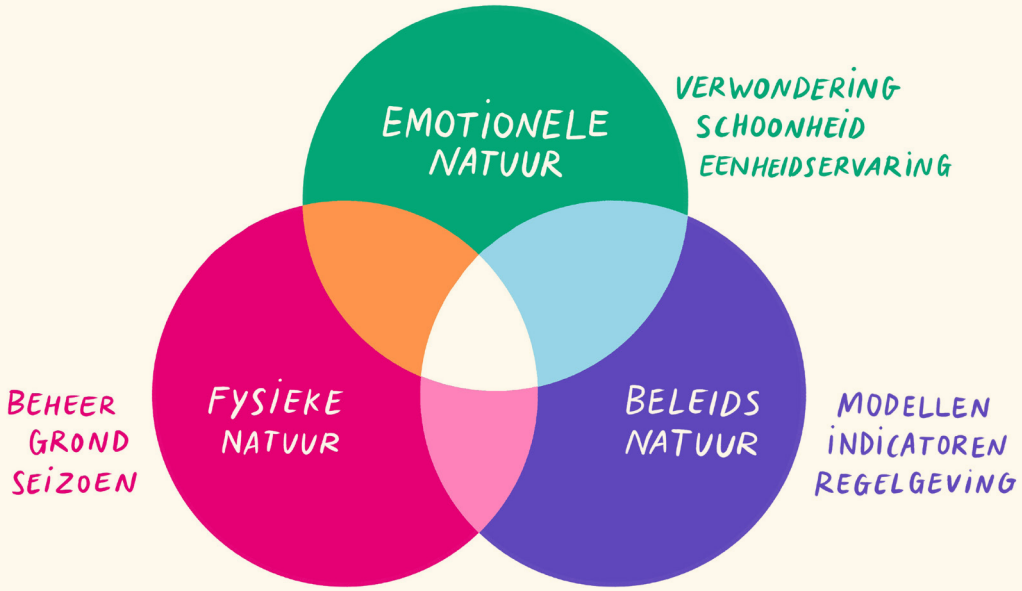
Het gaat om de fysieke aanwezigheid van natuur waar de mens zich in kan begeven. In deze laag wordt natuur veel praktischer beleefd: als iets waar je af en toe naartoe gaat voor de een, maar voor de ander als iets waarmee je voortdurend moet omgaan, via werk, landbouw, waterbeheer of dagelijkse verantwoordelijkheid. In deze laag spelen andere vragen een rol: wat doet het weer vandaag, en moet ik halsoverkop mijn oogst binnenhalen? Wat zijn de gevolgen als ik nu deze keuze maak voor mijn land of mijn dieren?

Natuur als beleid

Een derde taal benadert natuur vanuit modellen, regelgeving, meetbare doelen en indicatoren. Deze taal is noodzakelijk om beleid en organisatie mogelijk te maken, maar kan tegelijk afstand creëren tot de directe ervaring van natuur. Daardoor ontstaat spanning tussen wat meetbaar is en wat gevoeld wordt, tussen systeemwereld en leefwereld.

Eén deelnemer bracht het verschil tussen deze talen terug tot een heel praktisch mechanisme, met een vergelijking uit onverwachte hoek: “Wat ik uit relatietherapie heb geleerd, is dat uiteindelijk de kruk hem hierin zit: als de ander iets zegt, moet je begrijpen op welk niveau die persoon praat. Als je op verschillende niveaus praat, heb je altijd een conflict waar je nooit uitkomt, omdat je langs elkaar heen praat.” Een andere deelnemer noemde dat coderen: proberen te herkennen vanuit welk perspectief iemand spreekt voordat je reageert.

Daarmee werd iets belangrijks zichtbaar: elkaar verstaan vraagt niet alleen luisteren naar wát iemand zegt, maar ook herkennen van waaruit iemand spreekt.

3.3 Afhankelijkheid, positie en handelingsruimte

Niet alleen de manier waarop deelnemers over natuur spraken verschilde. Ook hun positie ten opzichte van natuur bleek sterk uiteen te lopen.

Voor sommigen was natuur iets wat ze bewust opzochten: om buiten te zijn, rust te vinden of zich te verwonderen. Voor anderen was natuur verweven met werk, inkomen en dagelijkse verantwoordelijkheid.

Een deelnemer verwoordde dat zo:

> “Ik sta niet in het midden, ik sta er ook niet buiten. Ik werk elke dag met de natuur. Maar ik ben niet de natuur. Ik werk ermee samen.”

Tegelijkertijd zagen andere deelnemers juist afstand tussen hoe zij leefden en hoe zij zich tot natuur wílden verhouden:

> “Ik werk binnen in een kantoor, terwijl er eigenlijk verlangen is om veel meer buiten te zijn.”

Die verschillen doen ertoe. Want praten over natuur vanuit verlangen of verwondering is iets anders dan er dagelijks beslissingen over moeten nemen die gevolgen hebben voor je werk, inkomen of bedrijf.

Daarmee werd zichtbaar dat een perspectief niet losstaat van de positie van waaruit iemand spreekt. Wat staat er voor iemand op het spel? Welke verantwoordelijkheid draagt iemand? En hoeveel ruimte heeft iemand om anders te handelen?

Dat helpt ook begrijpen waarom twee mensen oprecht om natuur kunnen geven en toch heel anders kunnen reageren op dezelfde maatregel of discussie.

De verschillen bleken dus niet alleen te gaan over wat mensen vinden, maar ook over de werkelijkheid van waaruit zij kijken. De volgende vraag is dan: wat betekent dat voor een gesprek waarin die werkelijkheden bij elkaar komen?

HOOFDSTUK 4

Wat betekent dit?

> "Je kunt het niet over natuur hebben zonder te zeggen vanuit welk kader."

(uitspraak van een deelnemer tijdens het werkatelier)

De inzichten uit het vorige hoofdstuk laten zien dat het gesprek over natuur niet alleen draait om wat mensen vinden. Ook de ervaringen, verantwoordelijkheden en werkelijkheden van waaruit zij spreken, spelen een rol.

Verschillende perspectieven hoeven op zichzelf geen probleem te zijn. Het wordt ingewikkeld wanneer die verschillen niet zichtbaar zijn. Mensen gebruiken dezelfde woorden, maar geven daar een andere betekenis aan. Daardoor kunnen zij langs elkaar heen praten, ook als ze bereid zijn naar elkaar te luisteren.

Dat roept een volgende vraag op: hoe ontstaat ruimte voor verschillende perspectieven zonder dat het gesprek vastloopt?

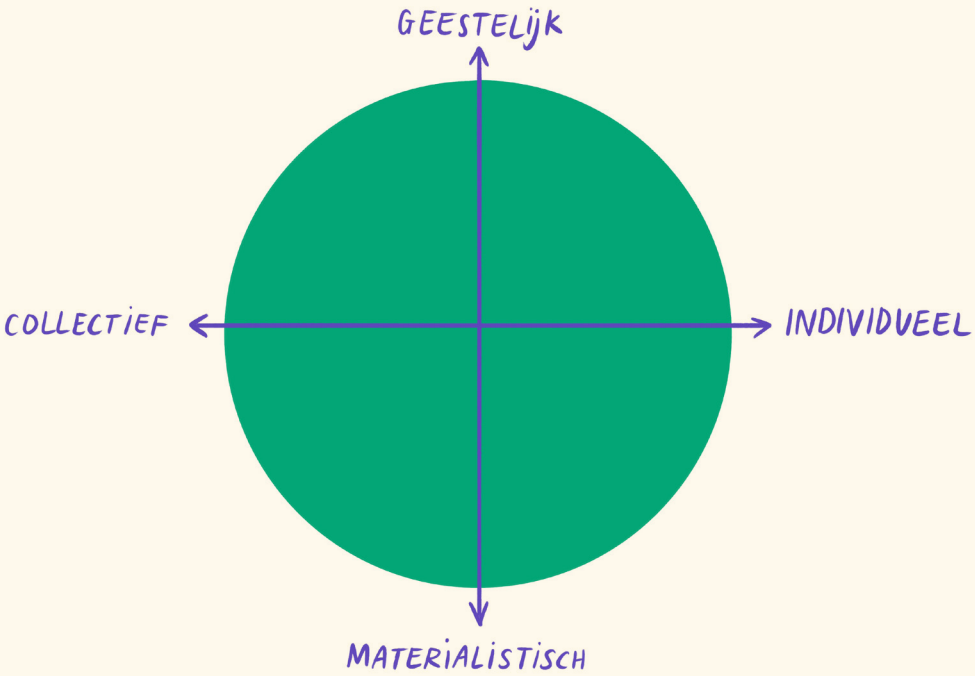
Om de inzichten uit het onderzoek verder te duiden, gebruiken we in dit hoofdstuk een aantal denkkaders die tijdens het proces naar voren kwamen. Ze zijn geen uitkomst van het onderzoek zelf, maar helpen om de patronen uit hoofdstuk 3 beter te begrijpen.

Wereldbeelden en het afdrijven van het midden

Tijdens de eerste natuurdag introduceerde Klaas van Egmond een model waarin verschillende wereldbeelden worden geordend langs twee assen: individueel tegenover collectief en materieel tegenover geestelijk.

Voor de jongeren bood dit een manier om naar hun eigen verschillen te kijken. Niet alleen standpunten kunnen uiteenlopen; daaronder kunnen ook andere waarden en beelden liggen over wat belangrijk is en hoe mens en samenleving zich tot natuur verhouden.

Van Egmond beschrijft het midden in zijn model niet als een compromis tussen die verschillende wereldbeelden, maar als een plek waar verschillende waarden met elkaar in verbinding blijven. Juist dat idee resoneerde tijdens het gesprek.

Illustratie gebaseerd op het wereldbeeldenmodel van Klaas van Egmond.

Een deelnemer verwoordde het zo:

> Het midden is niet zoeken naar het compromis. Het midden is juist de confrontatie van ideeën.

Daarmee krijgt het midden in dit boek een specifieke betekenis: niet iedereen op één lijn krijgen, maar ruimte houden voor verschillende perspectieven en voorkomen dat één perspectief het hele gesprek gaat bepalen.

Ruimte om te reflecteren

De gesprekken lieten ook zien dat niet iedereen vanuit dezelfde positie aan het natuur gesprek deelneemt. Voor sommige deelnemers ging natuur over iets wat zij konden opzoeken of waar zij op konden reflecteren. Voor anderen raakte het direct aan werk, inkomen of de toekomst van hun bedrijf.

Dat verschil leek ook invloed te hebben op de ruimte die deelnemers ervoeren om over natuur te praten. Wie de gevolgen van beleid of verandering direct in het dagelijks leven voelt, brengt andere zorgen mee in het gesprek dan iemand voor wie natuur minder direct verbonden is aan bestaanszekerheid.

Een verbindend gesprek vraagt daarom niet alleen aandacht voor iemands perspectief, maar ook voor wat er voor diegene op het spel staat.

Waarom de taal van praktijk botst met de taal van beleid

Beleid richt zich, in de beleving van veel deelnemers, vooral op het meetbare en fysieke. Of dat komt doordat beleid daadwerkelijk weinig ruimte biedt aan waarden en emotie, of doordat die ruimte er wel is maar zelden zichtbaar wordt gemaakt, blijft een open vraag: beleid komt tenslotte ook tot stand via politieke en normatieve afwegingen, niet via een neutrale, uitsluitend feitelijke weg. Wat de jongeren wel merkten: de emotionele, beleefde kant van natuur, voor veel mensen juist de reden om zich er überhaupt mee bezig te houden, krijgt in het gesprek over beleid zelden een plek. De vraag is daarom niet of beleid rationeel of emotioneel moet zijn, maar hoe beleid rekening kan houden met de verschillende werkelijkheden waarop het ingrijpt.

De kernboodschap

Het natuurdebat gaat dus niet alleen over natuur. Het gaat ook over de verschillende werkelijkheden van waaruit mensen naar natuur kijken, over wat er voor hen op het spel staat en over de taal waarin we daarover met elkaar spreken.

Dat betekent niet dat inhoudelijke verschillen verdwijnen wanneer we elkaar beter begrijpen. Er blijven echte verschillen in belangen, verantwoordelijkheden en gewenste oplossingen bestaan. Maar door zichtbaar te maken vanuit welke positie iemand spreekt, ontstaat wel een ander vertrekpunt voor het gesprek.

HOOFDSTUK 5

Wat dit van ons vraagt

> "Kijk het beest nou eindelijk eens in de bek. Waarom moeilijk maken als het ook makkelijk kan?"

(uitspraak van een deelnemer tijdens het werkatelier)

Een van de meest opvallende ervaringen tijdens de natuurdagen was het moment waarop de groep merkte dat er, ondanks alle verschillen in achtergrond en overtuiging, verrassend veel gedeeld werd. Zodra het gesprek ging over wat natuur persoonlijk betekent, over verwondering, herinneringen of het gevoel van verbondenheid, vonden de deelnemers elkaar moeiteloos.

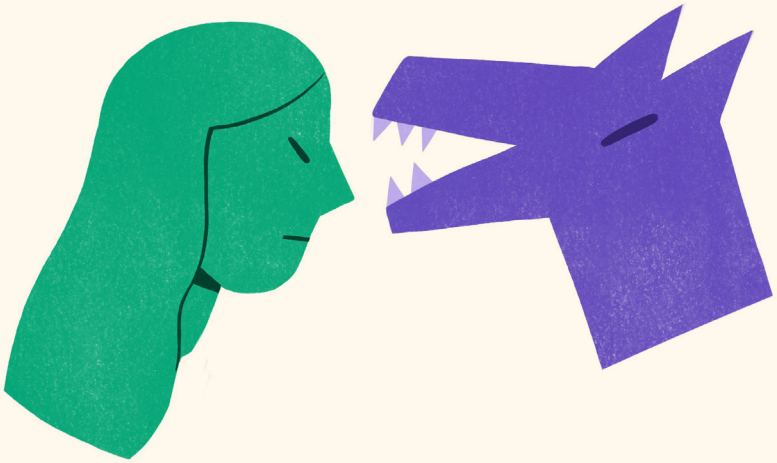
Maar zodra het concreet werd, over regels, verantwoordelijkheid, over wat er moet gebeuren en wie daarvoor opdraait, liepen de perspectieven uiteen. Niet door onwil, maar omdat de werkelijkheden van waaruit mensen spreken zo fundamenteel verschillen. Eén deelnemer met een agrarische achtergrond verwoordde het zo: "Ik kan me heel boos maken als iemand die zelf niet op de landbouw zit daar kritiek op heeft. Terwijl ik dat kritiekpunt best terecht kan vinden. Maar het voelt dan alsof het probleem wat we in deze wereld hebben, enkel op mijn schouders gelegd wordt." Diezelfde deelnemer benoemde ook waarom dat zo hard aankwam: het systeem waarin deze ondernemers werken, laat vaak weinig ruimte om zich aan te passen aan wat er maatschappelijk gevraagd wordt, ook al zouden ze dat willen.

Die overeenstemming op emotioneel niveau bleek geen bijzaak, maar een fundament. Zodra je weet dat je op die diepere laag iets deelt, een gedeelde verwondering, een gedeelde zorg, hoef je niet telkens terug te vallen op de vraag of je het wel eens bent. Dat schept vertrouwen. En vanuit dat vertrouwen wordt het makkelijker om het gesprek aan te gaan dat wél schuurt.

Het beest in de bek kijken

Deze zin dook niet één keer op, maar kwam bij meerdere deelnemers onafhankelijk van elkaar terug. Tijdens een van de werkateliers schreef een deelnemer het zo op een kaartje: "Het beest in de bek kijken, door de pijn heen." Een zin die kennelijk iets treffends te pakken had, precies wat er van de groep werd gevraagd.

Uit de gesprekken kwam een patroon naar voren: zodra deelnemers de ongemakkelijke waarheid niet uit de weg gingen en niet meteen naar oplossingen grepen, maar stilstonden bij de onderliggende emoties en spanningen, kwam het gesprek verder. Zoals een van de jongeren het verwoordde: "Maar we kunnen tegenwoordig nog niet meer echt goed naar elkaar luisteren. En we kunnen ook niet meer goed gewoon eens stil zijn, en gewoon eens even pas nemen."

Verandering brengt daarbij onvermijdelijk ongemak met zich mee. “Pijn moet eerlijk verdeeld worden,” zei een van de deelnemers tijdens de natuurdagen. Daar was brede instemming over, al werd er ook meteen bij gezegd: “Pijn verdelen, klinkt dus niet echt aantrekkelijk.” Niet als tegenwerping, maar als constatering: het probleem zat niet in het idee zelf, maar in hoe je mensen daarvoor wint.

Wat betekent dit voor een nieuw gesprek?

Een nieuw en verbindend gesprek over natuur begint niet bij het vinden van één gedeelde definitie of bij het bereiken van overeenstemming. Het begint bij het zichtbaar maken van de verschillende perspectieven van waaruit mensen spreken. Door te onderzoeken wat natuur voor iemand betekent, welke positie iemand inneemt en wat er voor diegene op het spel staat, ontstaat ruimte om verschillen beter te begrijpen.

Dat betekent niet dat belangen of tegenstellingen verdwijnen. Wel ontstaat er een ander vertrekpunt om ermee om te gaan: niet meteen overtuigen of oplossen, maar eerst begrijpen vanuit welke werkelijkheid de ander spreekt. Vanuit daar kan het gesprek verder.

Maar hoe laat je mensen dat ook daadwerkelijk ervaren? Hoe maak je verschillende perspectieven zichtbaar zonder ze vast te zetten in hokjes?

HOOFDSTUK 6

Van inzicht naar ontwerp

Uit het onderzoek kwam een duidelijk vertrekpunt voor een ander gesprek naar voren: voordat mensen samen naar oplossingen kunnen zoeken, helpt het om zichtbaar te maken vanuit welke verschillende perspectieven zij naar natuur kijken.

Daarmee ontstond een nieuwe ontwerpvraag: **hoe kun je mensen dat niet alleen vertellen, maar ook zelf laten ervaren?**

Vanuit die vraag ontstond de NATUURHOROSCOOP.

Aan de hand van een aantal vragen nodigt de natuurhoroscoop je uit om je eigen relatie met natuur te onderzoeken. Wat is voor jou van waarde? Welke rol speelt natuur in je dagelijks leven? En wat zegt dat over de manier waarop je ernaar kijkt? De uitkomst is geen vaststaand oordeel. Op je werk kun je anders antwoorden dan thuis, en vandaag misschien anders dan over een jaar. De horoscoop vertelt je daarom niet wie je bent, maar geeft iets terug om je toe te verhouden.

Vervolgens word je geconfronteerd met een perspectief dat verder van het jouwe afstaat. Wat ziet iemand vanuit die positie wat jij misschien minder snel ziet? Waar schuurt het? En kun je begrijpen waar dat andere perspectief vandaan komt, zonder het ermee eens te hoeven zijn? Daarmee maakt de natuurhoroscoop een van de belangrijkste inzichten uit het onderzoek ervaarbaar: je eigen perspectief is nooit het hele beeld.

Om dat te kunnen ontwerpen, zijn patronen uit de gesprekken vertaald naar twee assen. De eerste gaat over de manier waarop mensen natuur benaderen, meer vanuit beleving of meer vanuit de dagelijkse praktijk. De tweede gaat over de mate waarin natuur verweven is met werk, inkomen en dagelijks handelen. Op basis daarvan zijn acht persona's ontwikkeld die verschillende perspectieven op natuur herkenbaar maken.

Die persona's zijn geen wetenschappelijke typologie en ook niet letterlijk als acht typen uit het onderzoek naar voren gekomen. Het zijn ontwerp figuren: een bewuste vereenvoudiging van de patronen die tijdens het onderzoek zichtbaar werden. Hun waarde zit niet in de vraag of iemand precies in een persona past, maar in wat de confrontatie ermee oproept. Herken ik mezelf? Wat klopt juist niet? Wat blijft buiten beeld? En wat zegt dat over de positie van waaruit ik kijk?

Daarmee is de natuurhoroscoop geen antwoord op wat natuur is en ook geen oplossing voor een vastgelopen natuurdebat. Het is een interventie die iets in het gesprek probeert te veranderen. Niet door voor te schrijven waar mensen uit moeten komen, maar door een situatie te creëren waarin verschillende perspectieven zichtbaar worden en onderzocht kunnen worden.

Dat is tegelijkertijd de grens van dit ontwerp. Een ander perspectief herkennen betekent nog niet dat mensen vervolgens anders handelen of samen tot andere keuzes komen. Daar ligt een volgende vraag: hoe vertaal je het herkennen en begrijpen van verschillende perspectieven naar gezamenlijk handelen? Die vraag valt buiten dit project, maar volgt er wel logisch uit. De natuurhoroscoop is daarmee geen eindpunt, maar een eerste toepassing van wat dit onderzoek heeft opgeleverd.

HOOFDSTUK 7

Wat kun jij doen?

Dit boek is een uitnodiging. Aan iedereen die betrokken is bij het gesprek over natuur: als jongere, als beleidsmaker, als ondernemer, als burger.

Je kunt de uitkomst van een complex maatschappelijk gesprek en proces niet van tevoren ontwerpen. Maar je kunt wel invloed hebben op de voorwaarden waaronder dat gesprek plaatsvindt: wie er aan tafel zit, welke perspectieven zichtbaar worden, welke taal je gebruikt, waar je begint, of er ruimte is om van positie te veranderen, en of je meteen naar oplossingen springt of eerst onderzoekt wat er werkelijk speelt. Dat begint met iets simpels: ruimte en tijd maken voor zo'n gesprek, in plaats van gelijk in oplossingen te denken of het meteen concreet te willen maken.

Deze handvatten zijn geen eindpunt, maar een vertrekpunt. Deze jongeren hebben laten zien dat een ander gesprek mogelijk is.

De vraag is nu: **wie doet er mee?**

WAT KUN JIJ, VANUIT JOUW EIGEN ROL, MORGEN ANDERS DOEN?

Begin niet bij het standpunt, maar bij het perspectief

Vraag niet alleen wat iemand vindt, maar vanuit welke ervaring, verantwoordelijkheid of positie iemand spreekt.

Ontwerp het gesprek voordat je naar de oplossing gaat

Denk bewust na over wie je uitnodigt, welke stemmen ontbreken, en welke werkvorm ruimte geeft aan perspectieven die in een gewoon gesprek minder snel naar voren komen.

Maak zichtbaar wat normaal onzichtbaar blijft

Breng niet alleen belangen en argumenten in beeld, maar ook afhankelijkheden, waarden, ervaringen en wat er voor mensen op het spel staat.

Onderzoek ook je eigen positie

Wie een proces, beleid of gesprek ontwerpt, kijkt zelf ook vanuit een bepaald perspectief. Vraag jezelf af welke aannames je meebrengt, en welke werkelijkheid daardoor mogelijk buiten beeld blijft.

Blijf bij het verschil

Verschil is niet automatisch iets dat opgelost moet worden. Wanneer het schuurt, onderzoek eerst waarom. Juist daar kan informatie zitten die nodig is om verder te komen.

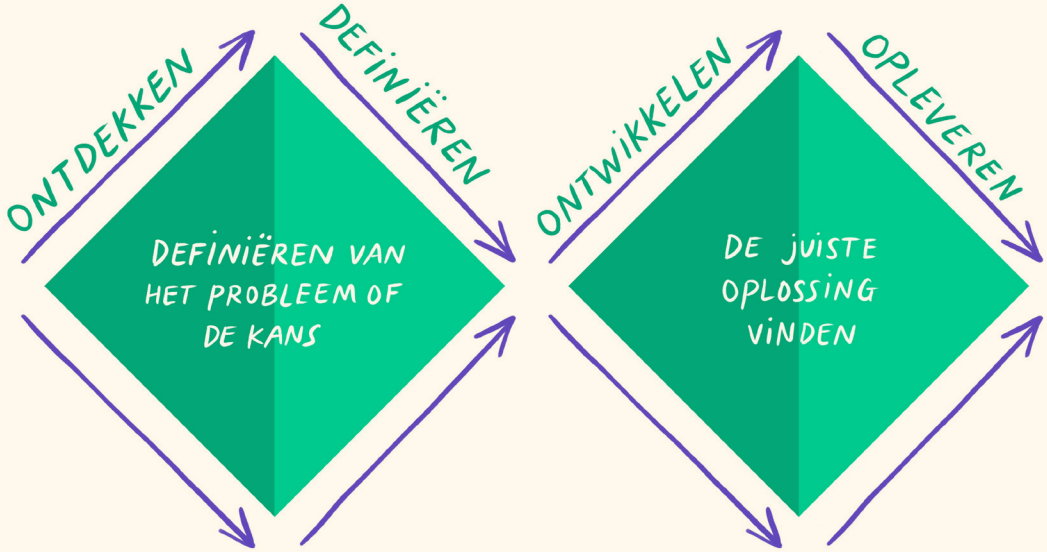
HOOFDSTUK 8

Hoe hebben we dit onderzocht?

De inzichten in dit boek zijn niet ontstaan achter een bureau, maar in een gezamenlijk ontwerpend onderzoeksproces. Het vertrekpunt was niet om één definitieve definitie van natuur te vinden, maar om te onderzoeken hoe jongeren met verschillende achtergronden en perspectieven een nieuw en verbindend gesprek over natuur kunnen voeren.

Daarvoor doorliepen de jongeren een ontwerpende en kwalitatieve onderzoeks-aanpak. Kwalitatief betekent hier: gericht op diepte in plaats van aantallen. Niet honderden mensen kort bevragen, maar een kleinere groep uitgebreid de ruimte geven om onder de oppervlakte te komen, bij de waarden, emoties en spanningen die zich niet in een enquête laten vangen, maar wel bepalen hoe iemand zich tot een onderwerp als natuur verhoudt.

Tijdens het proces is gebruikgemaakt van de principes van divergeren en convergeren, zoals die onder meer terugkomen in het Double Diamond-model van de Design Council. Dat model bestaat uit vier fases: ontdekken en definiëren (het onderzoekende deel, gericht op het breed verzamelen en vervolgens scherp krijgen van wat er speelt) en ontwikkelen en opleveren (het ontwerpende deel, gericht op het bedenken en uitwerken van een concrete vorm). Beide helften zijn in dit project doorlopen: de eerste twee fases leverden de inzichten in hoofdstuk 3 en 4 op, de laatste twee fases resulteerden in de natuurhoroscoop uit hoofdstuk 6.

Het onderzoek bestond uit drie onderdelen:

1. Persoonlijke verkenning

Vooraf onderzochten de jongeren hun eigen relatie met natuur aan de hand van persoonlijke opdrachten, verwerkt in een voorbereidend boekje (zie hoofdstuk 2).

2. Twee natuurdagen

De ontdekkingsfase kreeg vorm in twee intensieve, ontworpen natuurdagen. Zes sprekers deelden elk vanuit een eigen perspectief hun kijk op natuur, afgewisseld met werkateliers waarin de jongeren met gerichte opdrachten onder de oppervlakte keken: naar onderliggende dynamieken, waarden, spanningen en gevoeligheden. Van het herschikken van woorden en beelden tot het fysiek positioneren van hun eigen relatie met natuur, zowel op emotioneel als praktisch niveau.

De sprekers werden aangedragen door de jongeren zelf, als bewuste keuze om hun eigenaarschap in het proces te versterken. De uiteindelijke selectie werd gemaakt op basis van inhoudelijke diversiteit: van academisch en theoretisch tot praktisch en persoonlijk.

Dag 1 – Uitzoomen naar het grotere, overkoepelende plaatje. Vanuit verschillende invalshoeken deelden sprekers hun perspectief op natuur en legden zo samen een brede basis.

Klaas van Egmond, hoogleraar Geowetenschappen aan de Universiteit Utrecht, onder meer betrokken bij het NatuurCollege en het Sustainable Finance Lab, bracht een integrale blik op natuur, economie en politiek, met filosofische raakvlakken op onderliggende waarden en mens- en wereldbeelden.

Dick Veerman, filosoof en hoofdredacteur van Foodlog, auteur van het boek *Daarom zijn de boeren boos,* bracht een breed perspectief op natuur en de vele belangen die daarbij een rol spelen.

Liane Lankreijer, sjamaan en verbonden aan diverse voedsel- en natuur initiatieven, ondersteunt met haar bedrijf 'Natuur in je kracht' overheden en organisaties op het gebied van persoonlijke groei en natuur. Vanuit haar achtergrond als sjamaan én voormalig ambtenaar bracht zij een perspectief op de diepe verbinding tussen mens en natuur.

Dag 2 – Inzoomen, met het uitgezoomde plaatje in het achterhoofd. Hoe werken verschillende mensen in de praktijk samen met natuur, en welke rol speelt natuur in hun dagelijks werk?

Jack Rijlaarsdam, ondernemer en melkveehouder uit Stompetoren, thema bestuurder Natuur, Klimaat & Energie voor LTO Nederland, deelde vanuit de dagelijkse praktijk hoe natuur eruit ziet voor iemand die er direct van afhankelijk is.

Cecile Gulikers, boswachter en coördinator natuurbeheer bij Natuurmonumenten, deelde vanuit de praktijk hoe het is om natuur van dichtbij te volgen, te beheren en te beschermen.

Rob Messelink, opgavemanager Natuur bij RVO, heeft als ecoloog, docent en beleidsambtenaar verschillende kanten van het natuur vraagstuk van binnenuit meegemaakt en deelde vanuit die brede ervaring hoe natuur eruit ziet in de beleids- en transitiepraktijk.

3. Analyse

Gesprekken, observaties en reflecties zijn vervolgens geordend, geclusterd en gezamenlijk geanalyseerd om terugkerende patronen zichtbaar te maken. Dat gebeurde niet door één persoon, maar in meerdere rondes met verschillende betrokkenen, om tunnelvisie te voorkomen en de inzichten kritisch te toetsen. Deze patronen vormen de basis voor de inzichten in dit boek.

Dit onderzoek heeft niet als doel uitspraken te doen over hoe alle Nederlanders naar natuur kijken. Het biedt een verdiepend inzicht in hoe een groep jongeren met uiteenlopende achtergronden betekenis geeft aan natuur, en waar zij mogelijkheden zien voor een nieuw gesprek.

De inzichten uit deze analyse vormden vervolgens het vertrekpunt voor de ontwikkeling van de natuurhoroscoop: een ontwerp dat mensen uitnodigt om hun eigen perspectief op natuur te verkennen en daarover met elkaar in gesprek te gaan.

Nawoord van de ontwerper

Dit is een aanpak waarin ik geloof: dat ontwerp een rol kan spelen bij het creëren van een doorbraak in gesprekken die al jaren vastlopen. Toen ik met het Groenpact Jongerenplatform in gesprek raakte over een project rond natuur, bleek dat een bijzonder goede match. De vraag was namelijk niet alleen wát er besproken moest worden, maar ook hóe: hoe geef je zo'n gesprek vorm, hoe zet je zo'n traject in gang? Die vraag was de aanleiding om ontwerpend onderzoek als aanpak te introduceren.

Dat is precies waarom ik voor deze aanpak koos. Niet om een nieuw model te bedenken, maar om te ontwerpen aan de voorwaarden waaronder mensen elkaar anders ontmoeten, denken en spreken. Een dialoogvorm is in die zin zelf ook een ontwerp.

Ontwerpen aan een gesprek betekent: niet het antwoord ontwerpen, maar de situatie waarin iets nieuws kan ontstaan. Voor dit project betekende dat het abstracte tastbaar maken, met boekjes, werkvormen en uiteindelijk de natuurhoroscoop, zodat mensen niet tegen elkaar praten, maar samen over iets. Dat begint met eerst echt willen begrijpen waar de ander vandaan komt.

Dat is wat dit boek, en de natuurhoroscoop die eruit voortkwam, hoopt te laten zien.

Mijn dank gaat in het bijzonder uit naar Sarah van Buren, mede-onderzoeker en vormgever van het geheel, die dit onderzoek en ontwerp van begin tot eind mee droeg. Naar Malou van der Burgt, die met name in de doorontwikkelfase mijn belangrijkste sparringpartner was. En naar Indah Hijmans, grafisch ontwerper, en Amy den Dekker, product- en installatieontwerper, die hielpen om het abstracte, interactieve idee te vertalen naar de natuurhoroscoop: een fysiek, installeerbaar product.

Dank ook aan Vincent van Dalen, voorzitter van het Groenpact Jongerenplatform, en Eke Boesten, programmamanager bij Groenpact, voor het vertrouwen dat zij dit project vanaf het begin gaven, en voor hun gedegen feedback gedurende het traject.

Een bijzonder woord van dank aan Jannemarie de Jonge, ambassadeur van Collectief Natuurinclusief en ruimtelijk ontwerper. Tegen het einde van dit traject nam zij de tijd om kritisch mee te lezen en met gerichte vragen de methodologische precisie van dit boek aan te scherpen.

En aan Barbara Vos, die als eindredacteur met scherpte en geduld hielp om dit boek te worden wat het nu is.

De volledige lijst van iedereen die aan dit project heeft bijgedragen, van deelnemende jongeren tot sprekers, vind je in het colofon.

Maria Geuze, Interactie- & transitieontwerper

Fotograaf: Peter de Klerk - Must and Stum

Over het Groenpact Jongerenplatform

Het Groenpact Jongerenplatform verenigt jongeren in Nederland die werken aan een gezond, eerlijk en duurzaam voedsel- en landbouwsysteem, inclusief bijpassend onderwijs. Het platform bundelt een breed gedragen geluid van de jongere generatie in de groene sector. De volgende zes organisaties zijn aangesloten.

Studenten voor MORGEN

SFYN

JONGE KLIMAAT-BEWEGING

VOOR DE OOGST VAN OVERMORGEN

NAJK

Klimaat Energie Koepel

Nederlands Agrarisch Jongeren Kontakt (NAJK)
Behartigt de belangen van agrarische jongeren in Den Haag en Brussel, en biedt actief handvatten tot ontwikkeling en beter ondernemerschap. Hiermee draagt NAJK bij aan zowel de persoonlijke ontwikkeling van jongeren verbonden met de agrarische sector als aan de ontwikkeling van zelfbewuste en kundige jonge ondernemers: de ondernemers van de toekomst. *Vertegenwoordiger: Roy Meijer en Merel Straathof*

De Jonge Klimaatbeweging (JKB)
Zet zich in voor een wereld waarin jongeren meepraten over hun eigen toekomst, en goed zorgen voor de aarde niet meer dan logisch is. Ze strijden voor een toekomstbestendige samenleving waarin rechtvaardigheid en empathie centraal staan. *Vertegenwoordigers: Ruben van Ravens en Daan Zieren*

Klimaat en Energiekoepel (KEK)
Een cross-sectoraal netwerk van meer dan duizend young professionals die werken aan de energie- en klimaattransitie. Ze geloven in de kracht van jong werkenden om vernieuwing te brengen in het huidige systeem, en bundelen hun krachten om de Nederlandse energietransitie en klimaatopgave te versnellen. *Vertegenwoordiger: Jacomijn Guijt*

De Oogst van Overmorgen (OVOM)
Sinds 2019 een uniek programma voor boeren, ondernemers, ambtenaren en young professionals in de voedselsector die op zoek zijn naar hun rol in de voedseltransitie. Deelnemers leren het landbouw- en voedselsysteem beter begrijpen vanuit verschillende perspectieven, werken aan hun persoonlijke ontwikkeling en brengen innovatie binnen hun eigen context. *Vertegenwoordiger: Anne Terhorst*

Slow Food Youth Network (SFYN)
Hét netwerk voor jonge mensen die zich inzetten voor gezond, duurzaam en eerlijk eten voor iedereen. SFYN biedt jonge mensen (1835 jaar) de kennis, het netwerk en de kansen die ze nodig hebben om zelf verandering te maken. *Vertegenwoordiger: Jonnes Jeuken*

Studenten voor Morgen (SvM)*
Streeft ernaar om duurzaamheid te integreren in het hoger onderwijs en het studentenleven, en het hoger onderwijs systematisch te veranderen voor huidige en toekomstige generaties. *Vertegenwoordiger: Luciano van der Vliet*

**De organisatie Studenten voor Morgen is in de zomer van 2026 opgeheven. Voorafgaand heeft zij het gehele proces, zoals in dit boek beschreven, nog meegemaakt en bijgedragen.*

Colofon

Uitgegeven in september 2026

Opdrachtgever
Malou van der Burgt en Vincent van Dalen
namens het Groenpact Jongerenplatform

Concept, onderzoek en ontwerp
Maria Geuze
Sarah van Buren

Grafische vormgeving en illustraties
Indah Hijmans

Product- en installatieontwerp van de Natuurhoroscoop
Amy den Dekker

Jongeren
Ruben van Ravens (vertegenwoordiger JKB)
Daan Zieren (vertegenwoordiger JKB)
Merel Straathof (vertegenwoordiger NAJK)
Roy Meijer (vertegenwoordiger NAJK)
Jacomijn Guijt (vertegenwoordiger KEK)
Jonnes Jeuken (vertegenwoordiger SFYN)
Anne Terhorst (vertegenwoordiger OVOM)
Luciano van der Vliet (vertegenwoordiger SvM)
Tessa Brandsma
Isa Tozer
Zowie Viergever
Jasmijn Koelewijn
Rick van Schie
Judith Bogaard

Moderator natuurdagen
Rosa Lucassen

Sprekers natuurdagen
Klaas van Egmond
Dick Veerman
Liane Lankreijer
Jack Rijlaarsdam
Cecile Gulikers
Rob Messelink

Vanuit Groenpact
Eke Boesten, programmamanager
Milouska Lensing-Molenaars, Aanjager Groen Leiderschap & Toekomstontwerpen

Vanuit RVO (Rijksdienst voor Ondernemend Nederland)
Malou van der Burgt, coördinator Groenpact Jongerenplatform
René Bruijns, procesmanager maatschappelijke transities
Pauline Koers-Lanz, Teammanager Natuurlijk Ondernemen

Tekst
Maria Geuze

Eindredactie
Barbara Vos

NATUUR: ALLES of NIETS?

